

En kunskapssyn för nepotism och korruption

kvartal.se/essaer/en-kunskapssyn-fr-nepotism-och-korruption

April 19, 2018 April 19, 2018/ Paulina Neuding

Det svenska utbildningssystemets relativistiska kunskapssyn riskerar att urholka tilliten i samhället

Av Magnus Henrekson

Publiceras i Kvartal vol. 2 2018, online: 2018-04-19

Sveriges framgång under 1900-talet skapades av människor som gått in en skola byggd på en traditionell kunskapssyn. Dagens skola vilar tvärtom på postmoderna idéer om att det inte finns sann och viktig kunskap – vilket gör det svårt att belöna den som är ambitiös och begåvad. Men ett fungerande meritokratiskt belöningsystem är inte bara viktigt för individen, utan för hela samhället. Transparenta meritokratiska mekanismer är den enda effektiva metoden för att förhindra korruption, klientelism och nepotism, skriver Magnus Henrekson, professor i nationalekonomi.

I korthet

- Den framgång som Sverige nådde på 1960-talet var resultatet av en rad reformer som syftade till att öka klasscirkulationen i samhället och göra det möjligt för ambitiösa, begåvade och kompetenta individer att ta sig fram på egen hand.
- Arbetarrörelsens devis "gör din plikt, kräv din rätt" var vägledande för den enskildes förhållande till staten. Med tiden kom dock rättvisa i allt högre grad att definieras som lika utfall oavsett insats.
- Samma mekanism återfinns i den svenska skolan, där den postmoderna kunskapssynen kommit att dominera. När kunskap ses som något subjektivt blir det svårt att belöna kompetens och att upprätthålla ett meritokratiskt system.
- Konsekvensen av en icke fungerande meritokrati på samhällsnivå är att ambitiösa och begåvade personer söker sig till sammanhang där meritokratin fortfarande existerar, som idrotts- eller dataspelsvärlden. I värsta fall framstår kriminalitet som ett alternativ.
- I själva verket är kunskap, utbildning och transparenta meritokratiska mekanismer den enda effektiva metoden för att förhindra korruption, klientelism och nepotism.

I äldre tider föddes man i regel in i ett yrke i det hårt reglerade näringslivet. De centrala maktpositionerna i statsförvaltningen var förbehållna adeln. Ekonomiska och yrkesmässiga klassresor förekom, men de var utomordentligt ovanliga. Högt begåvade, kompetenta och starkt motiverade människor saknade i regel möjligheter att i kraft av dessa egenskaper skaffa sig makt och inflytande, särskilt i fredstid.

En avgörande innovation var att Västerlandet under upplysningstiden och framåt successivt utvecklade system för att fördela makt och befogenheter på ett icke godtyckligt sätt baserat på meriter och bevisad kompetens, med restriktioner och kontroll av maktutövningen. Detta gav makten legitimitet. Så skedde också i Sverige genom en rad reformer: 1809 års författning som innebar maktindelning mellan kung, riksdag och rättsväsende; avskaffandet av inrikestillarna 1810; 1826 års civillag innebärande kontraktsfrihet och skydd av äganderätten; skråväsendets avskaffande 1846; införandet av allmän folkskola 1842; aktiebolagslagen 1848; införandet av näringsfrihet 1864; ståndsriksdagens upphävande 1866; allmän rösträtt (1909 för män och 1919 för kvinnor); och rader av reformer av det finansiella systemet som gjorde det möjligt för driftiga personer att utan uppbackning av en stor familjeförmögenhet förverkliga sina idéer i form av nya och växande företag.

Vid mitten av 1960-talet hade Sverige på detta sätt uppnått stora framgångar, inte minst en hög materiell standard och osedvanligt goda utvecklingsmöjligheter för enskilda människor oavsett klassbakgrund. Samtidigt var det fortfarande lönsamt att arbeta, spara och utbilda sig. Sverige var vid denna tid en mycket väl fungerande egalitär meritokrati där duktiga och ambitiösa människor (dock än så länge företrädesvis ur den manliga halvan av befolkningen) oavsett klassbakgrund kunde nå framskjutna positioner.

Under dryga tio år med början i slutet av 1960-talet genomgick Sverige ett antal fundamentala samhällsförändringar. Marginalskatten (inklusive arbetsgivaravgifter) exploderade och nådde 80 procent för en genomsnittlig tjänsteman. Avkastningen på utbildning och arbetslivserfarenhet blev försumbar för breda grupper. Kombinationen av skatter och bidrag medförde att det för många knappt var lönsamt att arbeta. Skattesystemet och den höga inflationen gjorde det i stort sett omöjligt för privatpersoner att äga och driva företag med vinst. [1] Sysselsättningen i näringslivet stagnerade och alla nya jobb netto tillkom i den offentliga sektorn.

┆ Synen på individer som misskötte sig förändrades i grunden; skulden försköts från den enskilde till samhället.

I stället för att vägen till förbättrade materiella villkor gick via utbildning, sparande, träget arbete och ansvarstagande var det plötsligt lånefinansierade bostadsinvesteringar som genom inflation och ränteavdrag skapade ekonomiska vinnare, medan skattesystemet gjorde det lönsamt att ta ledigt från jobbet för att sköta om sin lånefinansierade egendom.

Missa inget viktigt

Prenumerera på nya artiklar från Kvartal.

E-postadressen används uteslutande till nyheter från Kvartal.
Prenumerationen kostar inget och kan avslutas när som helst.

Synen på individer som misskötte sig förändrades i grunden; skulden försköts från den enskilde till samhället. Det formella ämbetsmannansvaret avskaffades 1975. Ansvar för missförhållanden och felaktig behandling av enskilda medborgare flyttades därmed över från enskilda handläggare till "kommunen" och "staten", vilket gjorde att ingen egentligen kunde ställas till svars om det offentliga fallerade.

Mot slutet av 1970-talet hade således ett antal politiska reformer genomförts som vänt upp och ner på hela incitamentsstrukturen. Rättvisa hade i hög grad kommit att definieras som lika utfall oavsett insats, och det personliga ansvaret hade lyfts från enskildas axlar över till anonyma strukturer.

Grunden för välståndsbyggnad

En förutsättning för dagens höga välstånds nivå är en långt driven arbetsfördelning och ett väl fungerande samarbete mellan människor. En central roll för politiken är att utforma en belöningsstruktur som befrämjar samarbete och arbetsfördelning. Detta förutsätter ett meritokratiskt system som dessutom grundar sig i starka normer om ömsesidighet, eller reciprocitet.

När välfärdsstaten byggdes utnyttjades de meritokratiska principer som det moderna Sverige sedan bröt ned. I slutet av 1800-talet var Sverige fortfarande i hög grad ett statistiskt klassamhälle där individens livschanser med få undantag bestämdes av i vilken familj de föddes. Arbetarrörelsens krav på förändring byggde på reciprocitetsprincipen, sammanfattad i devisen "gör din plikt, kräv din rätt". Det fanns en stark samsyn kring att rättvisan i ett visst utfall berodde på processen bakom det. Försäkringssystemen präglades därför av strikt kontroll och såväl administrationen som kontrollfunktionen var decentraliserade och handhades ofta av fackföreningarna. Försäkringsnivån var relaterad till men klart lägre än ersättningen vid arbete. Särskilt när ersättningsnivåerna började stiga betonades arbetslinjen hårt; den som fick bidrag från det allmänna skulle ha gjort sitt yttersta för att få ett arbete. Det sista skydds nätet administrerades av socialtjänsten och var starkt stigmatiserande.

┆ Man ignorerade att det upplevda värdet av en förmån någon erhåller från samhället är beroende av att den som erhåller förmånen bevisligen har gjort sig förtjänt av den.

Steg för steg med början under 1960-talet kom dessa principer att överges: svag eller ingen kontroll i transfereringssystemen, arbetslinjen behölls i retoriken men övergavs i praktiken och fokus lades allt mer på utfallet och inte på processen bakom ett visst utfall. Det senare innebar att man ignorerade att det upplevda värdet av en förmån någon erhåller från samhället är beroende av att den som erhåller förmånen bevisligen har gjort sig förtjänt av den. Exempelvis genom att arbetslöshetsunderstöd endast utgår till personer som gjort sitt yttersta för att få ett jobb eller att sjukpenning endast utgår till personer som bevisligen är sjuka. För att staten ska kunna ge generösa förmåner till sina medborgare krävs också ett starkt stöd hos befolkningen för ett högt skattetryck. Även detta bestäms i hög grad av att medborgarna uppfattar att gemensamt finansierade förmåner fördelas rättvist och utgår först efter att samhället säkerställt att mottagaren verkligen är berättigad. [2]

"Systemförstörare", till exempel eleven som systematiskt stör undervisningen, kom allt mer att ses som offer för ofullkomligheter i samhället, och de som visade prov på så kallad stark reciprocitet – att göra insatser för helheten utan att det ger egen vinning – till exempel genom att visa civilturage eller arbeta ideellt, sågs allt oftare snarare med misstänksamhet än som föredömen för andra. [3]

När välfärdsstaten blir allt mer generös med att dela ut förmåner utan kontroll eller krav på rimlig motprestation skapar detta en emotionell obalans – ett tacksamhetsproblem – som tenderar att utlösa en känsla av skam hos mottagaren. Ett sätt att skydda sig mot denna obehagliga känsla är att omvandla förmånen till en "rättighet". Det som är en rättighet och inte en gåva behöver ingen känna någon tyngande tacksamhet för. Efterfrågan på att erhålla stöd omdefinieras till rättigheter kommer att stiga, vilket skapar en marknad för politiska entreprenörer som identifierar nya rättigheter för en viss grupp och framför krav på att staten ska tillgodose dessa.

Förr eller senare når förstås denna fas vägs ände. I Sverige skedde det i början av 1990-talet. Ekonomin hamnade i en djup kris och under de följande åren genomfördes en rad reformer som återigen gjorde det lönsamt att arbeta, spara, investera, utbilda sig och bygga företag. [4]

Skolans avgörande betydelse

En bra skola bygger på att det finns sann och viktig kunskap och att elever som tillägnar sig denna har goda möjligheter att utvecklas och förverkliga sina egna planer i frivillig samverkan med andra. [5] Det var också synen i det meritokratiska svenska skolsystem som varade fram till andra världskriget, och som spelade en så stor roll för Sveriges ekonomiska och industriella utveckling efter 1870.

Men när kunskap och kompetens inte längre premierades monetärt, knappt ens när det innebar ett större ansvar (till exempel för en arbetsgrupp eller en avdelningsbudget), var steget inte långt till att på allvar ifrågasätta det dittills rådande kunskaps- och kompetensbegreppet i den svenska skolan. Läroplaner och därtill påbjudna arbetsformer kom i allt högre grad att kräva att läraren skulle anpassa kunskapsinnehållet så att det anknöt till elevernas egna intressen och erfarenheter, vilket kom att uppmuntra eleverna att förbli vad de var snarare än att utvecklas. [6] Apropå detta noterade Gunnar Ohlander, en tidig kritiker av denna utveckling, redan i början av 1980-talet: [7]

Eleven blir kvar på en nivå av relativ okunskap, har lärt sig att det nog inte finns någon fast kunskap, att det viktiga inte är det man vet utan det man tycker och att det gäller att kunna anpassa sig efter ändrade omständigheter. Detta är ett perfekt skolprogram för dagens härskande klass.

När kunskap i hög grad ses som resultatet av elevens eget sökande, kommer den också att betraktas som något subjektivt. En viss grad av subjektivitet vad gäller hur vi ser på saker och hur vi handlar är oundviklig och inte problematisk. Subjektivitet blir problematisk först om objektivitet underkänns eller undertrycks. Det betyder i så fall att skolan överger tanken att det finns kunskap som är allmänt accepterad och som därmed är av avgörande betydelse för den fortsatta utvecklingen av det komplexa och kunskapsintensiva samhälle som vi har skapat. Det är ett samhälle vars fortbestånd kräver att skolan fortsätter att överföra den kunskap som ligger till grund för framstegen.

Skolan ser inte längre som sitt uppdrag att erbjuda varje elev möjlighet att förvärva de kunskaper som de mest inflytelserika vuxna har – kunskaper som dessa vuxna bygger sitt inflytande på i samhället.

Tendensen förstärks av den postmoderna analys som i så hög grad inspirerat svenska läroplaner och som ser som sin huvuduppgift att avslöja, eller "dekonstruera", de maktanspråk som döljer sig bakom det skenbart neutrala förnuftet. Detta bidrar ytterligare till att underminera skolans bildningsuppdrag. I vissa fall går det så långt att vetenskap och vetenskaplighet framställs som en täckmantel för maktintressen.

Det innebär att skolan inte längre ser som sitt uppdrag att erbjuda varje elev möjlighet att förvärva de kunskaper som de mest inflytelserika vuxna har – kunskaper som dessa vuxna bygger sitt inflytande på i samhället. [8] När skolan inte längre inviger eleverna i en värld som ska delas och vidareutvecklas med andra måste de i stället förlita sig på föräldrarnas förmåga att förmedla samhällseliga förväntningar och normer.

Men kanske finns det andra mål med skolan som är viktigare än materiell välståndsutveckling och ståndscirkulation? I den gällande läroplanen slås fast att "[u]tbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på". [9] Detta är givetvis ett självklart mål med skolan. Problemet är att den *fostran* i demokratiska värderingar, tillit och andra aspekter som anses ingå i en önskvärd värdegrund mer eller mindre uttalat anses stå i motsättning till kunskapsförmedling. Det finns emellertid ingen grund för att tro att en sådan motsättning existerar. [10]

Om det inte anses existera någon objektiv kunskap, eller om det inte går att enas om hur vi fastslår vad som för närvarande är den bästa 'gissningen' om hur något förhåller sig, så blir det omöjligt att skapa och vidmakthålla ett meritokratiskt system med väl förankrad legitimitet.

För det första kan vi konstatera att dagens välstånd och relativt välordnade samhälle beror på att vi tidigare haft ett bra skolsystem som har gjort medborgarna kunniga och bildade. Det goda och jämlika samhälle som vi i Sverige med rätta har varit så stolta över skapades av människor som gått i vad som kommit att ses som en gammaldags skola, byggd på en föregivet förlagad kunskapsyn och ineffektiva undervisningsmetoder.

Det finns också flera tecken på att den svenska skolan inte lyckas särskilt väl med att fostra eleverna i demokratiska värderingar. Per Kornhall rapporterar till exempel om forskning som visar att 20 procent av de svenska gymnasieeleverna var beredda att sälja sin röst för pengar och att andelen som tyckte att diktatur var ett bra styrelseskick ökade från 15 till 30 procent under 00-talet. [11]

Meritokrati och välstånd

Om det inte anses existera någon objektiv kunskap, eller om det inte går att enas om hur vi fastslår vad som för närvarande är den bästa "gissningen" om hur något förhåller sig, så blir det omöjligt att skapa och vidmakthålla ett meritokratiskt system med väl förankrad legitimitet. Det blir då inte längre möjligt att granska och göra en objektiv utvärdering av olika alternativ. Utan ett sådant system finns heller ingen väg för de mest kompetenta, samvetsgranna och ambitiösa att göra anspråk på ledarpositioner med syfte att främja ett brett allmänintresse. Det saknas helt enkelt arenor där enskilda personer med trovärdighet och legitimitet kan sträva mot och tjäna något som är större än det snäva egenintresset. Utan sådana arenor blir alternativet att enbart verka för den egna familjen eller gruppen.

Duktiga människor kommer att dras till de arenor som fortfarande är meritokratiska. Spelutvecklingsbranschen är ett exempel. Detsamma gäller idrottsvärlden. Där förstår alla att det behöver finnas en meritokrati, och att man behöver förväntningar och någon som lotsar en framåt om man ska bli framgångsrik. En annan meritokratisk värld, som många unga vistas i, är dataspelvärlden. Där tar de som är skickliga och uthålliga sig vidare till nästa nivå och får både inre tillfredsställelse och erkännande för sina framgångar. De kriminella skapar en meritokrati byggd på våldskapital. I en riktigt dålig skola är det inte förvånande om unga män ansluter sig till ett kriminellt gäng och i förlängningen börjar skjuta på andra; det är den arena de hittar där de anser sig kunna få någon respekt. De som leder gängen skapar ett förvridet meritokratiskt system där de personer som har mest våldskapital befördas. [12]

Att Västerlandet lyckades gå från arvsrike och klassamhälle till demokrati, meritokrati och kunskapsamhälle var en nödvändig förutsättning för att uppnå dagens välstånd. Befolkningen i dessa länder lyckades efterhand allt bättre med att komma överens om vad som var riktiga kunskaper, och de som hade dessa kunskaper tilläts att avancera i systemet och anförtröddes viktigare positioner och större ansvar för och beslutsmakt över hur resurser används.

Alternativet till att fördela makt och befogenheter meritokratiskt är fördelning enligt principer som fastställts uppifrån. Istället för meritokrati, som i sin perfekta form innebär att fördelningen av makt och befogenheter görs oberoende av en persons sociala bakgrund, kön och etnicitet, kommer då representativitet att bli ett viktigt kriterium.

Det var just på grund av att vi utvecklade respekt för sanning och kunskap och lyckades enas om vad som krävs för att något ska anses vara sant som vi kunde trycka tillbaka den urgamla principen att 'makt är rätt'.

Att demokratiskt valda församlingar och de myndigheter som är underställda sådana församlingar är meritokratiska är minst lika viktigt. En förutsättning för ett fortsatt förtroende för demokratin som besluts- och styrelseform är dels att de beslut som tas är väl förankrade och underbyggda, dels att implementeringen av fattade beslut är oväldig och effektiv. Den offentliga sektorns inkomster motsvarar 50 procent av BNP och hur dessa inkomster används avgörs genom myriader beslut i riksdag, regering, kommuner, landsting och myndigheter. Att det har stor betydelse för välståndsutvecklingen hur kloka beslut som tas vad gäller användningen och fördelningen av hälften av BNP tarvar ingen ytterligare förklaring. En viktig förutsättning för detta är att såväl en politisk karriär som en karriär som offentlig tjänsteman uppfattas som attraktiv av tillräckligt många riktigt duktiga, starkt motiverade och ansvarstagande personer. Fördelningen av makt och befogenheter via demokratiska processer och i organisationer underställda politiskt valda församlingar behöver därför också vara i grunden meritokratiska.

Behovet av ett transparent meritokratiskt system för att fördela beslutsmakt i samhället är lika angeläget som någonsin tidigare eftersom Sverige har gått från att vara ett av världens mest homogena länder till att bli det västland som har den allra största flyktinginvandringen per capita. I själva verket är kunskap, utbildning och transparenta meritokratiska mekanismer för befördan och fördelning av maktbefogenheter den enda effektiva metod vi känner för att rida spärr mot korruption, klientelism och nepotism.

För att Sverige ska förbli ett humant och välfungerande samhälle, byggt på rättssäkerhet och en demokratiskt väl förankrad meritokrati, är det nödvändigt att vända utvecklingen i den svenska skolan. Det var just på grund av att vi utvecklade respekt för sanning och kunskap och lyckades enas om vad som krävs för att något ska anses vara sant som vi kunde trycka tillbaka den urgamla principen att "makt är rätt". Därmed blev sanning och kunskap de svagas skydd mot de starkas övergrepp.

Magnus Henrekson är professor i nationalekonomi och vd för Institutet för Näringslivsforskning (IFN). Till 2009 var han innehavare av Jacob Wallenbergs forskningsprofessur vid Handelshögskolan i Stockholm. Han forskar främst om institutioners betydelse och entreprenörskapets ekonomi.

Noter

[1] Magnus Henrekson (2017), "Taxation of Swedish Firm Owners: The Great Reversal from the 1970s to the 2010s", *Nordic Tax Journal* 4(1), 26–46.

[2] Nyttan beror alltså inte bara på *vad* som erhålls utan också på de villkor och processer som leder fram till det som erhålls, det vill säga *hur* något erhålls. Man talar här om att nyttan har en proceduriell komponent. Se vidare Bruno S. Frey m.fl. (2004), "Introducing Procedural Utility: Not Only What, but Also How Matters", *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 160(3), 377–401.

[3] Sambandet mellan den starka reciprociteten och välfärdsstatens institutioner analyseras i Christina M. Fong, Samuel Bowles och Herbert Gintis (2005), "Reciprocity and the Welfare State", i Herbert Gintis m.fl., red., *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life* (Cambridge, MA: MIT Press).

[4] För en genomgång av de reformer som genomfördes hänvisas till Andreas Bergh (2014), *Sweden and the Revival of the Capitalist Welfare State* (Cheltenham, UK och Northampton, MA: Edward Elgar).

[5] För en genomgång av olika sanningsbegrepp, se Gunnar Andrén (2016), *Sanningsteorier i antropocen – en epistemologisk och empirisk undersökning* (Stockholm: Linear-Iraestheia). Med sanning i denna essä avses med Andréns terminologi sanning i meningen "med verkligheten överensstämmande", vilket han kallar realism. Mot detta står framför allt subjektivistisk relativism (det som känns riktigt och självklart är sant), populistisk relativism (det som de flesta anser är sant) och pragmatism (det som fungerar i praktiken är sant).

[6] Se vidare bidragen i Magnus Henrekson, red. (2017), *Kunskapssynen och pedagogiken – varför skolan slutade leverera och hur det kan åtgärdas* (Stockholm: Dialogos) och Inger Enkvist (2016), *De svenska skolreformerna 1962–1985 och personerna bakom dem* (Möklinta: Gidlunds).

[7] Gunnar Ohrlander (1981, s. 250), *Kunskap i skolan* (Stockholm: Norstedts).

[8] E. D. Hirsch, Jr (2016), *Why Knowledge Matters: Rescuing our Children from Failed Education Theories* (Cambridge, MA: Harvard Education Press).

[9] Skolverket (2016, s. 7), *Läroplan för grundskolan 2011, reviderad 2016* (Stockholm: Skolverket, tillgänglig på <http://www.skolverket.se/>, nedladdad 14 oktober 2016).

[10] Se vidare Garrett Jones (2016, kap. 7), *Hive Mind: How Your Nation's IQ Matters So Much More Than Your Own* (Stanford, CA: Stanford University Press).

[11] Per Kornhall (2013, s. 112), *Barnexperimentet – svensk skola i fritt fall* (Stockholm: Leopard förlag). *More Than Your Own* (Stanford, CA: Stanford University Press).

[12] För en samtida illustration till vilka extrema uttryck detta kan ta sig hänvisas till Harriet Sergeant (2018), "Drill, the Brutal Rap that Fuels Gang Murder", *The Spectator*, 14 april (<https://www.spectator.co.uk/2018/04/drill-the-brutal-rap-that-fuels-gang-murder/>).

Vidare läsning om skolan

Isak Skogstad [Vi vet vad som fattas skolan](#) (2018-03-21)

Magnus Henrekson [Därför har skolvalet blivit ett misslyckande](#) (2017-11-16)

Erik Lidström [När skolan blomstrade](#) (2016-11-21)

Gabriel Heller Sahlgren [Skolkrisens grundvalar](#) (2016-10-13)